

ADİL BAKTIAYA
Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu

ADIL BAKTIAYA İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi'ni bitirdi. Yüksek Lisans (1994) ve doktorasını (2002) İstanbul Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yaptı. İÜ İktisat Fakültesi ve İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde dersler verdi. 19. yüzyıl Ortadoğu tarihi, Arap tarihi, Arap siyasi düşüncesinin tarihsel gelişimi, Osmanlı eğitim tarihi, 19. yüzyılda uluslararası güvenlik ve Osmanlı'da kadınların içinde bulunduğu toplumsal koşullar üzerine çalışmaları olan yazar halen İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

Bengi Yayınları, 2009 (1 baskı)

İletişim Yayınları 2511 • Tarih Dizisi 119

ISBN-13: 978-975-05-2127-7

© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI "Üçüncü mevkide yolcular", Suriye, 1908,
Library of Congress

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ADİL BAKTIAYA

Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu

Sosyoekonomik Değişim
ve Siyasi Düşünce

Babama...

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	13
TEŞEKKÜR.....	15
GİRİŞ.....	17

BİRİNCİ KISIM

19. Yüzyılda Suriye'de Sosyoekonomik Değişim ve Reform

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI YÖNETİMİNDE SURİYE.....	27
Genel bilgiler ve idari yapı.....	27
Suriye'de Osmanlı idaresinin etkinliği.....	37
Nüfus ve nüfus bileşimi.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

LİMAN KENTLERİNİN YÜKSELİŞİ VE SOSYOEKONOMİK DEĞİŞİM.....	55
Suriye'nin rekabet alanı haline gelişi.....	55
Buharlı gemilerin etkisi.....	62
Karayolları ve demiryollarında gelişmeler.....	64
Liman yapımının etkisi.....	69

İmalat ve tarım sektöründe gelişmeler	72
Beyrut'un yükselişi, iç kentlerin gerileyişi	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MISIR VE OSMANLI YÖNETİMLERİNDE SURIYE'DE REFORM	87
Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır'dan devraldığı miras	87
<i>Suriye'de Mısır egemenliği dönemi</i>	87
<i>Mısırlıların Suriye'de yaptığı belli başlı reformlar ve getirdikleri yenilikler</i>	95
<i>Adliye, yerel idare, maliye, ziraat alanlarında yenilikler ve merkezileştirme</i>	95
<i>Eğitim ve basın yayın</i>	99
<i>Mısır yönetiminin sonu</i>	101
Tanzimat	103
<i>Osmanlılarca getirilen yenilikler</i>	105
<i>Matbaa ve gazete</i>	105
<i>Suriye'de çeşitli Osmanlı reformları ve imar faaliyetleri</i>	108

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN BATI NÜFUZUNA KARŞI DİRENİŞİNE BİR ÖRNEK: SURIYE'DE MİSYONERLER, MİSYONER EĞİTİMİ VE OSMANLI EĞİTİM KURUMLARI	117
Suriye'de misyonerlik faaliyetlerinin gelişimi ve etkinliği	119
Misyoner eğitiminin dönüşümü	126
Eğitim alanında Osmanlı-Batı mücadelesi	130
<i>Osmanlı Devleti'nin dinsel özgürlük ve misyonerler karşısındaki genel tutumu</i>	130
<i>Okullara karşı genel Osmanlı tavrı</i>	142
<i>Suriye'de eğitim konusunda Osmanlı tavrı</i>	145
<i>Suriye ve Beyrut'ta okul savaşları</i>	152
<i>Suriye'de okul sistemlerine dair genel gözlemler</i>	152
<i>Müslümanların girişimleri, eğitim ve Osmanlılık</i>	156
<i>Bölgedeki okullarla ilgili istatistiklerin değerlendirilmesi</i>	159

İKİNCİ KISIM

Arapların Gelecek Tahayyülünde İki Dönüm Noktası: Lübnan-Şam Olayları ve Osmanlı-Rus Savaşı

BEŞİNCİ BÖLÜM

CEMAATLER ARASI İLİŞKİLERDE

DENGENİN BOZULMASI	183
Gayrimüslimlere karşı Müslüman tepkisinin gelişimi.....	183
Lübnan'da Maruni-Dürzi dengesinin bozulması.....	191

ALTINCI BÖLÜM

1860 OLAYLARI VE DEĞİŞİM	199
Devletin tutumunda değişim.....	202
Müslümanların Hıristiyanlara karşı tutumlarında değişim.....	205
Hıristiyan tutumunda değişim.....	214

YEDİNCİ BÖLÜM

BİR DÖNÜM NOKTASI OLARAK

1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI	217
1860 olayları ve sonrasında bir lider olarak Abdülkadir el Cezayiri.....	219
Kriz yıllarında Müslümanların durumu ve Abdülkadir liderliğinde ilk ayrılık projesi.....	224

ÜÇÜNCÜ KISIM

Uyanış ve Uyanış İçinde Beliren Siyasi Eğilimler

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ARAP UYANIŞINDAN PORTRELER:

YELPAZENİN İKİ UCUNDA İKİ HİRİSTİYAN	241
Osmanlıcı bir misyoner yetiştirmesi: Butros el Bustani	250
<i>Butros el Bustani ve Arap uyanışı</i>	251
<i>Bustani ve Osmanlılık</i>	256
Arapçı ayrılıkçılık ve Necip Azuri	261

DOKUZUNCU BÖLÜM

ARAP UYANIŞINDAN PORTRELER: İSLAHATÇILIK, ANTI-KOLONYALİZM VE ARAPÇILIK	277
Ulemanın güç kaybetmesi	277
Batı bilimi ve düşüncesinin ithal edilmesi ve uyanış	281
Uyanış ve dinsel ıslahat	291
<i>"İslah" kavramının anlamı ve modernleşme karşısı ıslah düşüncesi</i>	291
<i>İslâm'ın modernleşmeci ıslahatçıları: Muhammed Abdülh</i>	298
<i>Şam'da dinsel ıslahat</i>	307
<i>Şam'da Abdülkadir el Cezayirî çevresi ve ıslahatçıların Mısır ulemasıyla teması</i>	307
<i>Uyanış ve Tahir el-Cezayirî</i>	311
İslâmcı anti-kolonyalizm: Cemaleddin Afgani	315
<i>Cemaleddin Afgani</i>	315
<i>Afgani'de sömürgeci Batı karşıtlığı</i>	319
<i>Afgani'de ilerlemenin aracı olarak din</i>	323
<i>Bir etkinlik olarak İslâmiyet</i>	326
<i>İslâmî dayanışma</i>	331
<i>Arap uyanışında Afgani'nin etkisi</i>	336
İslâmcılıktan Arapçılığa: Abdurrahman el-Kevakibî	339
<i>Abdurrahman el-Kevakibî</i>	339
<i>Kevakibî'nin istibdat eleştirisi</i>	343
<i>İslâm'da düşüşün tespiti ve diriliş koşulları: Umm el-Kura</i>	350
<i>Arapçılık ve Arap hilafeti</i>	254
<i>Kevakibî ve uyanış</i>	358
SONUÇ	361
EKLER	369
Ek 1 Suriye'nin Nüfusu ve Etnik Bileşimi.....	371
Ek 2 Suriye Vilayeti Nüfusu (1897).....	374
Ek 3 Sancaklara Göre Beyrut'ta Cemaatlerin Nüfus Dağılımı (1904).....	375
Ek 4 Sancaklara Göre Halep Vilayeti Nüfusu (1894).....	376
Ek 5 Taşıdıkları Sancağa Göre Beyrut Limanına Bir Yıl İçinde Girip Çıkan Gemilerin Sayısı ve Tonilatosu.....	377
Ek 6 Beyrut Liman ve Rıhtım İşletmesinin Kuruluşundan 1906 Yılına Kadar Gelirleri.....	378

Ek 7	1859-1861 Yılları Arasında İpek Üretimi ve Dokuma Tezgâhı Sayıları	379
Ek 8	1880 Yılında Beyrut Sokaklarında Duvarlara Asılan Türk Aleyhtarı Afiş	380
Ek 9	<i>Ligue de la Patrie Arabe</i> Tarafından Yayınlanan Birinci Bildiri	381
Ek 10	<i>Ligue de la Patrie Arabe</i> Tarafından Yayınlanan İkinci Bildiri	383
Ek 11	Meşihat Kalemî'nin Abdurrahman el Kevakibî'ye Nişan Verilmesi Talebi	386
	KAYNAKÇA	387
	DİZİN	401

KISALTMALAR

a.b.	Aynı belge (Arşiv belgelerine yapılan ikinci atıflarda kullanılmıştır.)
ABCFM	American Board of Comissioners for Foreign Missions
A.MTZ.CL	Eyalat-ı Mümtaze Defterleri / Cebel-i Lübnan
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CMS	Church Missionary Society
DR	<i>Dehriyyun'a Reddiye</i> adlı kitap (Kaynakçada Cemaleddin Afganî'ye bkz.)
DH-SYS	Dahiliye Nezareti Siyasi Evrak
FO	Foreign Office
h.	Hicri tarih
IA	<i>İslâm Ansiklopedisi</i> (MEB yayını)
m.	Miladi tarih
ok.	Okunamadı (Arşiv belgelerinde okunamayan metinler için kullanılmıştır.)
PRO	Public Record Office
SNMU	Salname-i Nazaret-i Maarif-i Umumiye
SVB	Salname-i Vilayet-i Beyrut (Beyrut Vilayet Salnamesi)
SVH	Salname-i Vilayet-i Halep (Halep Vilayet Salnamesi)
SVS	Salname-i Vilayet-i Suriye (Suriye Vilayet Salnamesi)
TDV IA	<i>İslâm Ansiklopedisi</i> (TDV yayını)
TI	<i>Tebayî-i'l İstibdad</i> adlı kitap (Kaynakçada Abdurrahman Kevakibi'ye bkz.)

UK	<i>Umm el Kura</i> adlı kitap (Kaynakçada Abdurrahman Kevakibî'ye bkz.)
UV	<i>Urvet'ül Vuska</i> adlı dergi (Kaynakçada Afganî ve Abduh'a bkz.)
ve d.	ve devamı
YA-Hus	Yıldız Arşivi Hususi Evrak
YA-Res	Yıldız Arşivi Resmi Evrak

TEŞEKKÜR

Bu çalışma 2002 yılında sunduğum “19. Yüzyıl Suriye’sinde ‘Nahda’yı Hazırlayan Sosyoekonomik Koşullar ve ‘Nahda’ İçinde Beliren Siyasi Eğilimler” başlıklı doktora tezime dayanmaktadır. Tezin hazırlanmasında danışmanlığımı üstlenen sayın hocam Prof. Dr. Murat Özyüksel’e çalışmam süresince bana gösterdiği sabır ve dostluk için teşekkür ederim.

Araştırma sırasında TİNÇEL Vakfı’nca verilen üç aylık yurtdışı araştırma bursu son derece yararlı olmuştur. Londra’da değerlendirdiğim bu burs süresince ayrıca sevgili abim Selim Bakıtaya ile sayın hocam Prof. Dr. Ülke Arıboğan’ın yardımlarını aldım. Arapça bazı metinlerin okunmasında Suat Yiğit, çalışmada yararlanılan Fransızca bildirimlerin okunmasında da Diren Kurtiran bana yardım etmişlerdir. Pek çok kaynağa ulaşmam dostum ve meslektaşım N. Sinan Turan olmasaydı mümkün olmazdı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Foreign Office yetkilileri ve memurları da işimi kolaylaştıran yardımlarda bulundular. Adı geçen kurum ve kişilere teşekkür ederim.

Son olarak onlar olmasa bu çalışmamı sonuçlandırmamın imkânsız olduğu aileme teşekkür ederim.

GİRİŞ

Bu çalışma Suriye’de 19. yüzyıl ortalarında yaşanan ve yaygın olarak *Nahda* şeklinde adlandırılan edebi ve kültürel uyanışı ortaya çıkaran sosyoekonomik etkenleri ortaya koymayı, söz konusu etkenlerin ve önemli dönüm noktaları olarak tespit edilecek tarihsel olayların Suriyeli Hıristiyan ve Müslüman Arapların siyasi eğilimleri ve ufukları üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu süreç içinde Suriye’nin çeşitli cemaatleri ve toplumsal kesimleri arasında, olgunlaşmak için 20. yüzyılı bekleyecek olan bazı siyasi eğilimler ortaya çıkmış, bu eğilimler özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında Arap dünyasında büyük önem kazanmıştır.

Birinci Kısım 19. yüzyılda Suriye’de Batı nüfuzunun artışı ve 19. yüzyılın teknolojik gelişmelerinin Suriye’deki etkilerini ele almaktadır. Suriye’nin modernleşmesi olarak da görülebilecek olan bu süreç içerisinde Mısır yönetimi ile Tanzimat sonrası Osmanlı yönetiminin önemli etkileri olmuştur. Her iki yönetim sırasında Suriye’ye getirilen yenilikler bu kısımda ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Batı nüfuzunun artışı Mısır yönetiminde de, Osmanlı yönetiminde de devam etmiş ve devleti Suriye’de daha etkin müdahalelerde bulunmaya davet etmiştir. Osmanlı Devleti’nin Batı nü-

fuzuna karşı direnişini eğitim alanında barizdir. Öte yandan eğitim alanındaki gelişmeler *Nahda*'yı ortaya çıkartan sosyoekonomik değişimler arasında özel bir öneme de sahiptir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Batı nüfuzuna karşı direnişini ve *Nahda*'ya katkısı gösteren bir örnek olarak devletin misyonerler karşısındaki tavrı ve eğitim alanındaki atılımı ayrı bir başlık altında ele alınarak incelenmiştir. Osmanlı Devleti Suriye'deki misyoner faaliyetlerinin etkilerini azaltmaya ve misyoner eğitim kurumlarının yerine kendi okullarını ikame etmeye çalışmıştır. Başlarda misyoner okulları Suriye'de modern eğitimin verildiği kurumların büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti'nin 1860'larda başlayan ve II. Abdülhamid döneminde zirveye ulaşan eğitim kampanyası sonucunda, 20. yüzyıla okuryazarlarının büyük çoğunluğu devlet kurumlarından mezun edilmiş olan bir Suriye miras kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin giriştiği bu eğitim kampanyasının tek saiki elbette misyonerlerle rekabet etme değildir. Tanzimat döneminde bir bütün olarak eğitime özel bir önem verilmiştir. Bu kısımda Osmanlı Devleti'nin eğitim kampanyasını yönlendiren bu ilk saike özel bir önem verilmiş, okul açmak için yer seçimi kararlarının alınmasında misyonerlerin varlığı ve faaliyetlerinin etkisi incelenmiştir.

İkinci Kısım'da Suriyelilerin siyasi yönelişlerini belirleyen tarihsel dönüm noktalarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Burada tespit edilen dönüm noktaları 1860 Lübnan olayları ve Şam katliamı ile 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Bu dönüm noktaları Suriyelilerin siyasi tercihlerinin oluşumunda yalnızca teknolojik gelişmelerin yarattığı tedrici sosyoekonomik değişimlerin değil, aynı zamanda bunalım dönemlerinde ortaya çıkan güncel sorunlara yönelik çözüm arayışlarının da önemli bir etken olduğunu, gündelik ihtiyaçların büyük oranda belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada söz konusu tarihsel olaylar, cemaatlerin birbirleriyle ilişkilerinde yarattığı değişiklikler nedeniyle, cemaat üyelerinin siyasi ufuklarını da değiştiren dönüm noktaları olarak ele alınmıştır.

1860 olaylarını önemli bir dönüm noktası haline getiren başka gelişmeler de vardır. Tanzimat reformları ancak bu olayla-

rın sonrasında Suriye’de etkin bir şekilde uygulanabilmiş ve bu uygulama Osmanlı Devleti’nin eşrafla olan ilişkisinde değişiklikler yapmasını, dengeyi kendi lehine değiştirmesini gerektirmiştir. Yine 1860 olayları sonrasında Osmanlı Devleti’nin cemaatler politikasında da önemli bir değişiklik yaşandığı görülmüştür.

Her iki dönüm noktasında da Suriye’deki en önemli siyasi si-ma olarak Abdülkadir el Cezayirî öne çıkmaktadır. Sözü edilen tarihsel dönüm noktalarında, Abdülkadir el Cezayirî’nin rolü üzerinde özellikle durulacaktır. Zira Cezayirî’nin nezdinde Müslümanlar arasında yaşanan değişimin ve özellikle de ule-ma arasında yaşanan farklılaşmanın ipuçları görülebilmektedir. Öte yandan Abdülkadir el Cezayirî ilk örgütlü ayrılıkçı hareketin merkezinde yer almaktadır.

Üçüncü Kısım’da basım, yayın, dil, edebiyat gibi alanlarda yaşanan gelişmeler ele alınmış, ardından *Nahda* içinde beliren siyasi eğilimler öncü düşünür ve siyasetçilerin kısa biyografilerini ele almak suretiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hıristiyanlar arasında Butros el Bustani ve Necip Azuri’nin siyasi fikirleri incelenmiştir. Kuşkusuz bunlar bütün Hıristiyan cemaatini ve onların siyasi yönelişlerini temsil etmek için yeterli değildir. Ancak her iki şahsiyet Osmanlı Devleti’yle aralarındaki mesafe bakımından Hıristiyanlar arasında ortaya çıkan siyasi eğilimlerin iki kutbunu oluşturmaktadır. Biri Osmanlıcı bir çizgiyi tercih ederken diğeri ayrılıkçı bir programdan yana olmuştur.

Uyanışın Müslümanlar arasındaki tezahürlerinin ve Müslümanlar arasında beliren siyasi eğilimlerin incelenmesi, konuyla yakından ilgili olan bir başka alanın, dinde ıslahatın incelenmesini gerektirmiştir. Hıristiyanlar açısından din-devlet ilişkileri ve Batı’nın bilim ve teknolojisi ile kurumlarının ithali, dinin köklü bir şekilde sorgulanmasını gerektirmemiş, bu noktada önemli bir sorun ortaya çıkmamıştır. Ancak Müslümanlar modern dünyanın bu unsurlarıyla bir arada yaşamak için dinle ilgili yorumlarında bir değişiklik yapmak durumunda kalmışlardır. Müslümanlar arasında Rifa Rafii et Tahtavî dışında aşı-

ğıda ele alınan öncülerin hepsi (Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh, Tahir El Cezayirî ve Abdurrahman el Kevakibî) basım, yayın, Arap dili gibi alanlardaki öncü faaliyetlerinin yanı sıra dinde ıslahatın da öncüleridir. Bu öncülerin arasında en yaşlı olan Tahtavî ıslahat çağrısı yapmamış olsa da Batılı kurumları meşrulaştırmaya çalışırken sürekli olarak şeriata gönüdermelerde bulunmuştur.

19. yüzyıl pek çok açıdan dinde ıslahatın bir zorunluluk olarak kendini dayattığı bir yüzyıl olmuştur. Avrupa'nın tehdidi daha yakından hissedilmiş, ona karşı durabilecek güçte bir İslâm dünyasının yaratılması ihtiyacı dinde ıslahat yapılması için itici bir güç olmuş ve bu ıslahata aciliyet kazandırmıştır. Arap dünyasında modernleşmeci dinsel ıslahat hareketi Cemaleddin Afganî'den ilham alan, büyük ölçüde Mısır kökenli bir harekettir. Burada, ıslahatın en önemli siması olan Cemaleddin Afganî'nin öğrencisi Mısırlı Muhammed Abduh'un düşüncelerinin belirleyici olduğu bir hareket söz konusudur. Ancak Suriye'de de Abdülkadir el Cezayirî'nin himayesi ve etkisi altında daha çekingen tezlere sahip bir hareket vardır ve sonraki yıllarda bu hareket Mısır kökenli hareketle temasa geçmiştir. Tahir el Cezayirî'nin önünü çektiği Suriye'deki ıslahat hareketi ıslahat konusunda Muhammed Abduh'un görüşlerinden etkilenmiş, ama bunun da ötesinde Abduh'un Arap diline verdiği önemin daha milliyetçi vurguları olan yeni bir kalıba sokulmasında etkili olmuştur.

Dinde ıslahat yukarıda değinildiği gibi Afganî'den ilham almış, ama Afganî'nin öğrencisi olan Abduh tarafından geliştirilmiştir. Bununla birlikte ıslahatçılık 19. yüzyılda İslâm dünyasının hemen her yerinde etkileri olmuş bir şahsiyet olan Afganî'yi en iyi ifade eden sıfat değildir. Afganî daha çok Batı'nın sömürgeciliğine karşı Doğuluları dirilişe çağıran bir aktivisttir. Bu çalışmada Afganî çoğunlukla ele alındığı şekliyle, yani pan-islâmizmle ilişkisi bağlamında değil bu anti-kolonyalist yönü ve uyanış içerisindeki rolü ve etkisi bağlamında ele alınmıştır.

Son olarak Arap ırkını yücelten bir düşünür olan Abdurrahman el Kevakibî'nin düşünceleri incelenmiştir. Kevakibî Ab-

duh'un öğrencisidir ve Abduh'un atmadığı bir adımı atarak bir Arap hilafeti ile bağımsız bir Arap devletinin kurulması yönünde görüşler ifade etmiştir. Kevakibi ayrıca çağdaşı olan Müslüman Araplar arasında laiklik yönünde atılmış en cesur adımı temsil etmektedir. Öte yandan Kevakibi *Nahda*'nın Müslümanları ile Hıristiyanlarının buluşma noktasını temsil etmektedir. Kevakibi'nin düşünceleri ile Hıristiyan Azuri'nin düşünceleri arasında hedefler açısından ortaklıklar olduğu görülecektir.

* * *

Çalışma içerisinde kullanılan "Arapçılık" terimi bir ön açıklama gerektirmektedir. Yakın tarihlerde Hasan Kayalı tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada Arapçılığın sınırları; Miroslaw Hrosh ve Eric Hobsbawm'ın kuramsal olarak milliyetçilik üzerine, Ernest Dawn'ın ise Arap milliyetçiliği üzerine yaptığı çalışmalardan yola çıkılarak çizilmiştir.¹ Buna göre Arapçılık Arap milliyetçiliğinin erken bir evresini ifade etmektedir. Arapçılık, Türkçülük gibi kavramlar yaygın olarak Arap ve Türk kültürel ve edebi düşünceleri ve akımları bağlamında kullanılır. Arapçılık hem gizli kalmış hem de yeni biçimlendirilmiş kimlik öğelerinin harekete geçirilmesi sonucunda ortaya çıkmış ve Osmanlıya karşı muhalefetin bir ifadesi olmuştur. Ernest Dawn'ın çalışmaları sonucunda Arapçılık çoğu kez "Arapların hükümlanlık talep etmeyen her türlü siyasi etkinlik ve akımı" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu tanımda özellikle önemli olan Arapçılığın siyasi bir milliyetçiliğe doğru evrim göstermemiş olduğudur.

Hobsbawm, Hrosh'u takip ederek milliyetçi hareketlerin gelişimini üç evreye ayırmaktadır. *A evresi*: Tümüyle kültürel, edebi ve folkloriktir. Hiçbir siyasal, hatta ulusal mahiyeti yoktur. *B evresi*: Militan ve eylemcilerin kültürel grubu harekete geçirmek üzere siyasi propaganda yaptıkları evredir. *C evresi*: Milliyetçi programların belirli bir ölçüde kitle desteğini ka-

1 Hasan Kayalı, *Jöntürkler ve Araplar: Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık: (1908-1918)*, çev. Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 10-12.

zandığı evredir.² Kayalı'ya göre Arapçılığın ilk evresi I. Meşru-tiyet'ten öncedir. Arap hareketi yeni ifade özgürlükleriyle ve si-yaset yapabilmenin ilk adımlarıyla 1908'de başlamıştır. Ancak bu dönem içinde tutarlı bir dışlayıcı ve ayrılıkçı Arap milliyet-çiliği ortaya çıkmamış, Arapçılık C evresine ulaşamamıştır.³

Bu çalışmada bir kavram olarak Arapçılık tanımlanan bu sı-nırlar içinde ele alınmıştır ve milliyetçiliğin A evresine denk düşmektedir. Ancak Hobsbawm'ın A evresinin siyasal hatta ulusal mahiyeti olmadığı şeklindeki yargısını biraz yumuşat-mak, evreler arası sınırın çok da kesin olmadığına dikkat çek-mek gerekmektedir. Ya da belki de Araplar arasında A evre-si ile B evresinin çoğu durumda iç içe geçtiğini söylemek da-ha doğrudur. Arap topraklarına mahsus reform istekleri, Arap-lara özerklik verilmesi talepleri 19. yüzyılın ortalarından itiba-ren ifade edilmiş, tutarlı bir milliyetçilik ortaya çıkmamışsa da kimi tarihsel fırsatlar ayrılıkçılığın da telaffuz edilmesine vesile olmuştur. Milliyetçilik bu çalışmanın doğrudan hedefi olmasa da A evresinin sınırlarının aşıldığına dair örnekler metin için-de yer verilecektir.

* * *

Arapçı uyanışa dair yapılacak bir inceleme, incelemeyi yapan kişi ister Suriye'nin ister Mısır'ın bu uyanışın merkezi olduğ-u-nu düşünsün, her iki merkeze de uğramak zorunda kalacak ve sonunda muhtemelen böylesi bir tek merkez aramaktan vazge-çektir. Suriyeliler ve Mısırlılar hem sürekli bir etkileşim içinde-dir hem de özellikle Mısır'da Suriyeli Araplar entelektüel hayat-ta son derece faaldir. Neredeyse hepsi ömürlerinin bir kısmını Mısır'da geçirmişlerdir. Bu nedenle özellikle Suriye'de yaşanan sosyoekonomik değişimler ele alınmış olsa da ne Mısır ne de Mısırlılar çalışma dışında bırakılabilmıştır. Bu mümkün olma-dığı gibi gerekli de değildir.

2 Eric J. Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: "Program, Mit, Gerçeklik"*, çev. Osman Akınhay, 2.basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 26-28.

3 Kayalı, a.g.e., s. 12.